JIŘÍ ŠOTOLA 28. 5. 1924 - 8. 5. 1989

"A žiješ rád?" se zeptala. - Jak rudý uhlík z kamen ta věta vypadla a pálí. Co teď bude dál?
Co říci jí? Vím, dávno už ji tíží tenhle kámen…
…"Vždyť žiješ rád…" - Rád opakuji tiše.
A rudý uhlík, který vypadl z kamen, potichu září v tmě, podoben slze, kapce rubínu.

Dávno řekl básník ve zkratce to, co v průběhu dalších desetiletí vyslovoval prozaik, dramatik a překladatel, jehož celým dílem prostupuje láska k rodnému kraji i k zemi, do níž patří. Zřetelně i neviditelně se vkrádá cejch východočeské domoviny do jeho básní i do života a vlastností jeho samého i postav, které se často procházejí po cestách tohoto kraje. Všichni dohromady nesou jméno Jiří Šotola, básník.

Narodil se ve Smidarech u Hradce Králové 28. května 1924. Dětství a jinošství prožil v Litomyšli, maturoval na gymnáziu v Hradci Králové. Poté odešel roku 1943 studovat do Prahy konzervatoř. Totální nasazení po roce toto studium přerušilo a udělalo z něj dělníka ve slévárně. Vzdělání si dokončil po válce (1947) a byl přijat na Akademii múzických umění - obor divadelní režie - a zároveň studoval šest semestrů na filozofické fakultě. Ještě před dokončením studií v roce 1951 začal pracovat jako dramaturg a režisér v divadlech v Hradci Králové a Trutnově.

Během války přispíval spolu s Jiřím Karenem a Josefem Sirovátkem do časopisu Zrcadlo, vydávaném pravě v Hradci. V první sbírce ***Náhrobní kámen*** (1946), napsané pod vlivem Horova Jana houslisty, vypráví příběh chudého tkalce, který odejde z rodné země do ciziny, aby zde dosáhl lepšího živobytí. To se mu skutečně povede, ale vrátit domů se mu již nezdaří. Ještě v témže roce vyšla sbírka ***Čas dovršený,*** vracející se k zážitkům, které nejvíce poznamenaly jeho dospívání – prožitek hrůz a utrpení v době války. *"Cítím válku jako zbloudilý trn, jako něco co zůstane do smrti v krvi jak tlučené sklo"*. Zásah srdce i mysli tímto tématem je tak obsáhlý, že se objevuje ve všech částech díla ještě mnohokrát v různých podobách, a svědčí tak o tom, že se ho snaží autor znovu a znovu uchopit, pochopit a vysvětlit.

V letech 1951-52 působil v divadle v Šumperku a ještě v témže roce nastoupil

vojenskou základní službu. Po jejím skončení se stal v letech 1954-1964 redaktorem několika časopisů: Československý voják, Květen, Kultura, Kulturní tvorba a Literární noviny. Stěžejní částí díla tohoto období kromě básní je publicistika otištěná právě v časopisech.

Rok 1955, kdy se vrátil do civilního života, přinesl ovoce jeho "vojenské tvorby" v podobě sbírek ***Za život*** a ***Červený květ.*** Nahlížejí člověka s jeho radostmi, problémy i konflikty. Odkrývají však zejména nezdolnou lásku k životu, která se z úspěchů těší a potíží se neleká. Verše v obou jsou kontrapunktem idealizujícím snahám české poezie 50. let. Spolu se svými "vrstevníky spisovateli" z okruhu časopisu Květen vytvořili program tzv. "poezie všedního dne", která měla za cíl zobrazovat každodenní realitu společnosti i jednotlivců nepřibarvenou, objektivní a nesmyšlenou. Tyto tendence jsou patrny zejména v dalších sbírkách básní, které vyšly na přelomu 50. let. První sbírkou, která je již považována za vyzrálou, je ***Svět náš vezdejší*** (1957), po ní následují v rychlém sledu ***Venuše z Mélu*** (1959) a ***Hvězda Ypsilon*** (1962). Významné zastoupení má v těchto sbírkách poezie milostná, jako výraz neustálé potřeby člověka žít v lásce, kterou smí dávat a může přijímat.

A jaký je ten svět?
Viděls plout loďky? Zmírat květ?
Vzduch rudým peřím řeřavět?
Viděls tmou letět ohniváky,
kvést kamení a vodu zpívat,
tajemnou vatru dohořívat -
ach svět, ach jaký je ten svět?
…Odkud jsi přišel? Ze světa? A je ten svět –
je čistý a dobrý a mladý jak vojáček v řadě.
A je ten svět
podoben lunaparku a maškarádě.

A je ten svět plný lidí,
jako korále na jedné šňůře
tam žijí, přitisknuti k sobě,
někdy je jim líp a někdy je jim hůře...
(Milostné rozhovory: Svět náš vezdejší)

Výjimku - nikoliv obsahovou, nýbrž strukturální - tvoří báseň - poéma ***Bylo to v***

Evropě (1960), která je inspirována nezvalovsko-apollinairovským pásmem. Spojuje pohled na osobní a společenské problémy, všímá si podrobně proměn společnosti, k níž se vztahuje.

V dalších sbírkách však vliv optimismu citelně slábne a tematika se proměňuje. Stále zde nacházíme touhu po smyslu bytí, jež přesahuje existenci jednotlivce, ale vše je zasazeno do rámce daností, nezměnitelných okolností a konfrontace se smrtí, které touhu otupují a sny ukládají do propasti zapomnění. Platí to zejména o sbírkách ***Poste restante*** (1963), ***Co a jak*** (1964) a ***Podzimníček*** (1967). Právě v posledně jmenovaném díle nejjasněji vystupuje motiv smrti jako nejvyššího soudce, který rozlišuje správné od nesprávného, smysluplné od zbytečného a zachovává si objektivitu toho, kdo rozhoduje o všech bez rozdílu.

Souhrnem Šotolova básnického díla jsou tři výbory ***Ročník 24*** (1961), ***Psí hodinky*** (1966) a ***Oranžová ryba*** (1968).

V druhé polovině 60. let opustil časopisy a věnoval se volné tvorbě. Svůj zájem přesunul z tvorby poetické dvěma směry, k dramatům a k próze. Hrdiny svých děl charakterizoval takto: *"Nu… a zhruba o takových lidech píšu své romány a hry. Jsou všelijací, selhávají i perou se, když mrzne, vezmou si čepici, když jsou závory vysoké metr dvacet, podlezou je a nedělají ze sebe koně, rozvažují o světové politice i o kvalitě piva, vychloubají se, žárlí, dbají na čest a na pravdu, ale nemluví o tom zbytečně a nedělají z toho vědu, živí se svým řemeslem a rozumějí mu a nesnášejí velká slova a někdy mají i dojem, že svět se točí kolem vznešenější osy než je ta jejich… ale to je omyl, oni jsou tvůrci dějin, i když to je, smím-li se vyjádřit obrazně, hluboké a krásné tajemství, královské inkognito, jež nevtíravě poodhalovati patří k úkolům umění."*

Prvním dílem dramatickým byla hra ***Antiorfeus*** (1965), vycházející z antického námětu. Pro televizi byla zpracována pod názvem Hra o životě a smrti. Další hry na sebe nenechaly dlouho čekat a s rozvojem ostatních médií přibyly ke klasickým divadelním také inscenace televizní a rozhlasové. Můžeme je rozdělit na hry historické a současné. Jejich náměty můžeme pak dále dělit do několika tematických skupin. Jednu tvoří hry s námětem historických událostí ***Waterloo*** (1967), ***1. máj 1890*** (1981), ***Bitva u Kresčaku*** (1982) či ***Chicago*** (1983). Další se zabývají konkrétními historickými osobnostmi: ***Smrt císaře a krále Karla IV.*** (1979), ***Cesta Karla IV. do Francie a zpět*** (1981), ***Smrt krále Václava IV.*** (1984), ***Zikmund řečený šelma ryšavá*** (1987), ***A jenom země bude má. Máchovské variace*** (1987). Poslední skupinou jsou hry ze současnosti ***Bellevue*** (1969) z divadelního prostředí, ***Ajax*** (1977), ***Pěší ptáci*** (1981), ***Možná je na střeše kůň*** (1981). ***Padalo listí, padala jablíčka*** (1985) - příběh z 1. světové války. Na všech hrách, které psal, je vidět, že jeho původní profesí je divadelní režie.

Nejcharakterističtějším komunikačním prvkem je zde divadelní názornost, která seznamuje diváka s postavami a vede ho dějem bez toho, aby lidé, věci, jevy a situace musely být slovně formulovány. Hlavním prostředkem k vyjádření je tedy symbol, jehož variabilnost se však zároveň stává překážkou v interpretaci. *"Je to vskutku dobývání obraznosti, jež je jako každé dobývání nelehké a provázené řadou komplikací. V tom je právě důvod ne právě příznivého osudu jeho dramatických textů v současném divadle."*

Prozaickým debutem se stalo ***Tovaryšstvo Ježíšovo*** (1969). Téma chtěl původně zpracovat jako divadelní hru, ale pro rozsáhlost předlohy se rozhodl pro román. Příběh se odehrává ve východních Čechách v pobělohorské době, kdy probíhá nejen rekatolizace, ale především dobývání majetku a moci jezuitským řádem. Kostra románu vychází z konkrétních historicky doložených reálií, jež jsou umně spojeny s osudy lidí, kteří je naplňují. Události se stávají kulisami pro vyzrávání i řešení vnitřních rozporů jednotlivých představitelů děje. Na první pohled historický román se proměňuje v román psychologický. Čtivosti díla dosáhl autor několika způsoby: originálním slovníkem, v němž spojil výrazy poetické s archaickými i hovorovými, střídáním monologů s dialogy a vytvořením dvojic, v nichž stojí postavy proti sobě.

V letech 1964-67, kdy sílily obrodné tendence mezi literáty, byl prvním tajemníkem Svazu československých spisovatelů. Toto působení mu vyneslo v době normalizace omezení možností publikovat. Snášel toto protivenství trpělivě, ale těžce. Psal "do šuplíku", přestože hlásal: *"Jenom životem lidu a chlebem své mateřštiny je živ spisovatel. Nemá-li toho, zplaní, obsah jeho knih zchudne a jeho řeč zjaloví."* Na jaře roku 1975 sepsal a uveřejnil prohlášení, v němž formuloval svou touhu znovu prezentovat svá díla a zavázal se respektovat pravidla socialistické země. Obrat skutečně nastal, klatba mu byla jako "napravenému" zmírněna. Aby se nemusel vyjadřovat k současnosti a vyvolávat tak konflikty s vládnoucí stranou, vyřešil to po svém, obrátil svou pozornost stejně jako už dříve k tématům historickým. Sám to vyjádřil slovy: *"Začetl jsem se do českých dějin a chci aspoň skromnou měrou vystopovávat v nich osud člověka, osudy obyčejného, prostého obyvatele této země, tak jak kráčí českou krajinou i dramatem třídních bojů od dávnověku po dnešek."*

První knihou "nového debutu" bylo ***Kuře na rožni*** (1976). Hlavní hrdina, sedlák Matěj Kuře se nedobrovolně stává vojákem napoleonské armády, posléze zběhne a toulá se jako loutkoherec. Po dalších komplikacích a selháních, která jsou nutná, aby bylo smazáno to původní, se po prozrazení na samém konci války vrací zpět do armády, ale je v poslední bitvě zabit. Velkou úlohu hrají v kompozici románu loutky, s nimiž cestuje po světě, nejen proto, že se stávají pro Matěje partnery, lepšími než živí lidé, ale

zejména proto, že jsou vykresleny jako přesné a vyhraněné lidské typy. Je vidno, že tento román se může směle ucházet o označení pikareskní, neboť jeho hlavním prostředkem i zbraní je humor a ironie, tolik blízké Šotolovu uměleckému vyjádření. Poprvé, nikoliv však naposled, zde autor řeší konflikt malého člověka s "obrem", který představuje jednou mocenské zájmy, manipulaci, ideologii, jindy neúprosně se otáčející kolo dějin nebo jen lidský osud, kterému nelze uniknout. S ohledem na to, že román vznikal na počátku 70. let, je jasné, že právě toto jsou problémy, s nimiž se utkává sám autor, a my jsme svědky tohoto boje.

V další historické próze ***Svatý na mostě*** (1978) je ústřední postavou mnich Johánek z Pomuku. Podobnost s Janem Nepomuckým je záměrná, i když postava sama vypadá spíše jako jeho karikatura. V Šotolově podání je Johánek primitivní, zištný až cizopasný, velmi mazaný a bez skrupulí. Vetře se mezi mocné, protože "tam ze stolu padají větší drobty". Protože však nemá moc, slávu ani peníze jako ochranný štít, stává se snadno zranitelným a manipulovatelným. Nejen hlavní hrdina, ale všechny postavy reálné i smyšlené jsou zbaveny mýtů i gloriol, kterými jsou tradičně opentleny. Přestože je Johánek ústřední postavou díla, je zároveň vyobrazen jako bezvýznamné nic v souboji dvou vládců o moc světskou i církevní. Děj samotný už je jen parafrází Havlíčkova epigramu: "*pán upadne a sedlák si za něj nohu zláme*".

Románem o cestě za nenaplnitelným snem lze nazvat ***Osmnáct Jeruzalémů*** (1986). Příběh tvoří zpráva o putování dětí a dospívajících do města, jehož název ani přesně neznají, aby zde našli, po obtížné cestě lidským světem, pro sebe radost a štěstí, snad i pozemský ráj. Pro každého z nich má však jinou podobu, a to samo způsobuje komplikace. Navíc cesta za něčím neurčitým nemůže být jednoduchá a beze ztrát. A tak protagonisté ztrácejí postupně sny a iluze, sami sebe a většina i svůj život. S ironií osudu jim autor takové "království nebeské" nikdy nedopřeje, protože na ně sám nevěří. Šotola zde nechtěl potvrzovat legendy, podle nichž mohou dobít Boží hrob namísto vojsk nevinné děti, ale ukázat, jak rozličné jsou představy o "ráji na zemi".

Významnou část Šotolova díla tvoří volná trilogie, jejímž počátkem je kniha ***Malovaný děti*** (1983). V jejím rámci se opět potýká s otázkou, jak vlastně se obyčejný smrtelník chová na jevišti dějin, co musí a co může dělat v nesnadných chvílích, a jak opravdu vypadá, když mu není osud nakloněn. Spojovací článek tvoří osudy příslušníků rodiny Flanderkových. V první z knih se setkáváme v čase první světové války s mladičkým nezkušeným až pasivním vojákem Marcelem Flanderkou, který pyká za to, že dal na počátku války nadřízenému facku. Je uvězněn ve fešáckém vězení, kde žije spokojeně a dokonce se i ožení s dcerou dozorce. Absurdita se naplňuje na konci války, kdy už se zdá, že nebezpečí odchází, a on rukou svého tchána přichází o život. Cítíme

zcela jasně, že trest, který je po tak dlouhé době vykonán, není za tu již zmíněnou facku, ale za neschopnost vzdoru odvahy a činu. Flanderka ze světa odchází a zanechává tu po sobě ženu a syna.

Ta je hlavní postavou "pokračování" nazvaného ***Róza Rio*** (1986). Růžena, jejíž umělecké jméno tvoří název celého příběhu, je bývalou kočovnou herečkou, která se stará o půjčovnu kostýmů. Doba sice postoupila o třicet let, ale naneštěstí jen k další válce, ve které zase plni strachu zápasí obyčejní a bezejmenní lidé o své holé životy. V době protektorátu se Róza provdá za žida, protože věří, že mu tak poskytne ochranu před transportem a zachrání alespoň jeho, když nemohla zabránit, aby válka pohltila jejího syna. Když je nedlouho před koncem války její muž přeci jen "povolán", vydá se vyřídit si účet s kolaborantem a udavačem. Ten od ní taktéž dostane facku, podobně jako šikovatel v předešlém díle, tato facka však není jen nedopatřením, ale znamením odhodlání vzít svůj osud do svých rukou. Ve svém důsledku je stejně marná a zbytečná, protože nemá moc změnit nepříznivé okolnosti jejího osudu ani jejích blízkých. I v tomto příběhu mají významnou úlohu imaginární rozhovory s nepřítomným synem a dalšími, již zemřelými postavami jejího života, i s figurami z her, ve kterých účinkovala, stejně jako s personifikovanými kostýmy a jinými rekvizitami. Tento postup provází časté kladení otázek a posun děje k filozofické disputaci, jejímž partnerem se stává čtenář, neboť on je tím, kdo si v důsledném efektu musí zodpovědět položené otázky.

V závěrečné próze nazvané ***Podzim v zahradní restauraci*** (1989) se setkáváme s posledním příslušníkem rodu - synem Růženy a Marcela – Františkem, klasickým profesorem, který na sklonku života po smrti ženy zůstane opuštěný a bezradný. Touží být užitečný, a tak pomáhá své žačce, která vychovává sama dvojčata. Ta se po čase rozhodne odstěhovat za novým mužem a uspořádat si život sama a František zůstává ještě opuštěnější, protože v mezičase odešli jeho spolubojovníci a kamarádi a on se snaží čestně a hrdě přijmout fakt neodvratného stárnutí a skonu. Život končí velmi banálně, obává se rakoviny a zemře na infarkt. K vyjádření děje zvolil autor formu dopisů, které píše František jednak svým žijícím kamarádům, ale také adresátům smyšleným. Kromě posouzení vlastního života v nich jasně spatřujeme realizaci touhy přesáhnout svou existenci ve smyslu prostorovém i časovém. Znovu se tak vytváří místo pro imaginární dialog, v němž se kladou otázky, které je si člověk ochoten položit až na samém konci svého bytí. Opět zde zaznívá motiv smrti jako nadlidské síly, jež smete všechny a nemilosrdně odhaluje hodnotu života. Na rozdíl od svých "předků" umírá František přirozenou smrtí, aby tak přetrhl řetězec zbytečných úmrtí pasivních lidí "drcených pod koly osudu". V díle najdeme silné autobiografické prvky.

Sám autor už byl v době jeho dokončování těžce nemocen a zemřel krátce po jeho vydání 8. května 1989. Tímto dílem se pokouší usmířit se životem, společností a hlavně sám se sebou. Bilancuje zde své osobní naděje, sny a iluze, které vkládal do svých hrdinů, jejich naplnění i ztráty, aby přes poznanou, prožitou a ztvárněnou tíhu lidského bytí mohl odpovědět verši své básně.

"…Kam se zas ženem? *Za svým cílem...*
A ten je kde ? *Ten je v nás...*
Jak to v nás? *Je to v nás.*
Když nebudeme smutní. *A udraní.*
Když neztratíme víru. *V boha?*
V sebe. *A v Jeruzalém a v motýly a v to ostatní...*
…Je to i jinak. *Ale po nás by to nebylo, kdybychom přestali žít.*
A ztratili naději. *A byli každý sám."*